

VERITAS

ÉVKÖNYV

2024

ANNUAL

JAHRBUCH

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

VERITAS ÉVKÖNYV

2024

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2025

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztette
Kincses Katalin Mária

Lektorálta
Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor

A földrajzi és személynevek mutatóját összeállította
Kocsis Annamária

Az angol nyelvű összefoglalókat Varjú László,
a német nyelvűeket Kékesi Katalin fordította.

© Szerzők, szerkesztő, 2025
© VERITAS Történétkutató Intézet és Levéltár, 2025
© Magyar Napló, 2025

ISSN 2416-0687

*A Magyar Napló Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének, valamint az 1999-ben alapított Könyves Szövetségnek tagja*
www.konyves-szovetseg.hu

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

TARTALOM

Szakály Sándor: Az Olvasóhoz	7
Hermann Róbert: Az utazó remete – Görgei Artúr külföldi útjai a kiegyezést követő időszakban	9
Anka László: „Kérlek, intézkedj, hogy a holnapi Lloydban benne legyen...” Tisza Kálmán levelei Falk Miksához (1875–1902)	32
Kovács Kálmán Árpád: A német típusú protestáns keresztényszocializmus magyarországi kezdetei (1876–1906)	74
Kárbin Ákos: Eduard von Taaffe osztrák miniszterelnök életútja, II. rész: a Taaffe-kormány (1879–1893)	101
Farkas Judit Antónia: Tatár Pétertől Jókain és Goethén át a régi nyomdai és betűöntődei mintakönyvekig. Az olvasó és könyvgyűjtő Knerek I.	132
Hammerstein Judit: Oroszország tanulmányozásának hozadékaról magyar nézőpontból. Thallóczy Lajos: Oroszország és hazánk	150
Schwarczwölde Ádám: Ifjabb gróf Teleki Sándor politikai naplója 1902-ből. I. rész: 1902. január – február 21.	174
Kincses Katalin Mária: Háború a szaksajtó tükrében: a Borászati Lapok első világháborús tudósításai és a magyarországi szőlő- és borkörmelés. II. rész: a második háborús év, 1915	198
Ligeti Dávid: „Remény és félelem között ingadozva”. Franz Conrad von Hötzendorf báró, császári és királyi vezérezredes sorsa 1916 közepén . . .	220
Hollósi Gábor: Közjogi problémák az 1921. évi trónfosztás körül	237
Orosz László: „...a felfogások terén tapasztalható ellentét erősen megnőtt a tervszerű német néptudományi munka délkeleti irányú beindulása óta” A német „völkisch” tudomány magyarországi fogadtatásához: Fritz Valjavec példája	251

Janek István: Magyar–szlovák csatlakozási egyeztetések és a komáromi tárgyalások 1938-ban	275
Dévavári Zoltán: Elfeledett mártírunk II. „Megnyugtatok mindenkit, hogy ártatlan vagyok, nem kell miattam szégyenkezni” – Deák Leó Bács-Bodrog vármegyei főispán népbíróági pere (Újvidék, 1945. október 24. – 1945. november 1.)	300
Balogh Atilla: Fogságból fogságba. A Szovjetunióból Magyarországra szállított csendőrök sorsa	336
Albert Zoltán Máté: Tildy Zoltán politikusi pályája 1945 és 1948 között	354
Glaub Krisztián: Barátságból gyűlölet – Farkas Mihály és Kádár János politikai kapcsolata 1951–1957-ben	382
Noszkó–Horváth Mihály: A második világháborút követő nyugati hadifogság és az 1950-es években teljesített úgynevezett Rákosi munkaszolgálat kárpótlási vonatkozásai, az eljárások során keletkezett iratok	401
Kőrösi Zsuzsanna: „Az illegális hittan csoportban a stratégiánk annyi volt, hogy nem beszélni róla”. Egy budai lány, Szebeni Éva élettörténeti elbeszélésében a földalatti katolikus ifjúsági közösség élete az 1950-es években	419
Dubniczky Zsolt: Hogyan válik egy tartalom gazdaggá? A Purnell kiadó 1968–1969-ben megjelenő történelmi magazinja	452
Kocsis Annamária: Az egykori kiváló magyar atléta, aki sportteljesítményeivel hívta fel a világ figyelmét a magyarországi szocialista rendszer elnyomására. Serényi István figyelemfelhívó akcióinak áttekintése	503
Bertalan Péter: Médiaháború Somogyországban	520
Seres Attila: Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai körútja	542
Kissné Bognár Krisztina: „Kérem, tegyék meg ajánlatukat!” Kárpótlási célú termőföldárverések a rendszerváltoztatás első éveiben	581
Rácz János: Antall József médiaképe II. A miniszterelnök és a köztársasági elnök	604
Személynevek mutatója	637
Földrajzi nevek mutatója	655

„...A FELFOGÁSOK TERÉN TAPASZTALHATÓ ELLENTÉT
ERŐSEN MEGNŐTT A TERVSZERŰ NÉMET NÉPTUDOMÁNYI
MUNKA DÉLKELETI IRÁNYÚ BEINDULÁSA ÓTA”

*A német „völkisch” tudomány magyarországi fogadtatásához:
Fritz Valjavec példája*

Németország az első világháborút követő politikai átrendeződés veszteseként egy újragondolt „auswärtige Kulturpolitik”¹ jegyében igyekezett az Európa keleti, délkeleti felében keletkezett hatalmi vákuumot betölteni, és ott kulturális, gazdasági, politikai expanziót megvalósítani. Ennek során hamar felismerte a történettudomány jelentőségének megnövekedését és hatékony harci eszközként való felvonultatásának lehetőségét. Az új viszonyok közt kifejlődött Kelet-Közép- és Délkelet-Európa történelmének egyfajta népiségtörténeti, a korabeli terminológiával néptalaj-történeti interpretációja.² A kutatás tárgyává immár nem az államok, hanem az egyes népek váltak, a keletkező utódállamok újdonsült államiságát pedig célzott támadás alá vették. A német Volksboden és Kulturboden rekonstrukciója³ révén megkérdőjelezték az illető népek nemzetállami gondolkodás szülte történeti koncepcióját, egyszerűsminde nyomatékossították a német revíziós igényeket.

¹ A német kulturális külpolitika (vagy külügyi kultúrpolitika) vonatkozásában lásd: KONEN 1930/31.; MORSBACH 1932.; ABELEIN 1968.; DÜWELL 1976.; MICHELS 2005.; DÜWELL 2009.; TROMMLER 2014.

² Az új diszciplína felfutása kapcsán lásd: ZERNACK 1981.; KLESSMANN 1985.; OBERLÄNDER 1992.; OBERKROME 1993.; MÜHLE 1997.; HAAR 2000.; DAHLMANN 2005.; FAHLBUSCH – HAAR 2010.; OROSZ 2022.

³ A kelet-közép-európai etnikai tarkaság németségorientált vizsgálatára 1922-től körvonalazódott egy szakmai stáb Albrecht Penck és Wilhelm Volz geográfusok körül. Ebből 1926-ra kinőtt a lipcsei Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung, egy alapvető fontosságú szervezet, mely (élvezve a birodalmi belügyminisztérium anyagi támogatását) interdiszciplináris módon vizsgálat alá vonta a versailles-i határmódosítások következményeit mind Németország, mind tágabban, a térség németsége szempontjából. – Az új terminológia jegyében Penck azon területeket definiálta német *néptalaj*ként, „ahol a német ember megtelepedett” és német anyanyelvét használja is, német *kultúrtalaj*nak pedig azokat az iméntiekkel határos területeket nyilvánította, melyeken ugyan nem (vagy már nem) németek élnek, azonban – egyebek mellett a településszerkezet, utcakép, építészet, vallási és kulturális örökség tekintetében – a német kultúra és civilizáció „látható” befolyása alatt állnak. A határok tehát igazából flexibilisek és a politikai célkitűzések függvényében meghúzhatóak voltak. A kérdéskör korabeli irodalmából: PENCK 1925.; VOLZ 1926.; BOEHM 1932., ill. magyarországi vonatkozásokkal: ISBERT 1934. A lipcsei szervezet kapcsán: FAHLBUSCH 1994.

Az új szemléletű német kutatók sorában a legtehetségesebbek közé tartozott Fritz Valjavec (1909–1960). Tekintve, hogy e sorok írója hosszabb időn át foglalkozott a munkásságával, valamint a „völkisch” kutatás Magyarország és a térség egésze iránt nyában követett stratégiai megfontolásainak, módszereinek és eszköztárának dokumentálásával,⁴ az irányzat magyarországi recepcióját szemléltető itt következő példák az ő tevékenységének nyomon követéséből származnak. A bánáti sváb gyökerű, majd az első világháborút követően Budapesten nevelkedett Valjavec erőteljes német identitásának köszönhetően jutott németországi egyetemi ösztöndíjhoz (a hazai német mozgalom segítségével),⁵ stúdiumait követően pedig a müncheni Südost-Institut⁶ emblematikus figurájaként, az intézeti periodika (a *Südost-Forschungen*) szerkesztőjeként, egyúttal a „közeli Délkelet” legjobb németországi ismerőjeként alapvető befolyást gyakorolt a német „Südostforschung” kialakulására, működésére, intézményi struktúrájának kiépítésére, és a diszciplína térségünkbeli kapcsolatrendszerére.⁷

Fritz Valjavec a két világháború közötti időszakban élénk tudományos kapcsolatokat ápolott Magyarországgal. Számos diszciplína meghatározó képviselőjével került munkakapcsolatba (levelezésének statisztikai jellegű állományfelvétele 125 magyarországi személyt tárt fel),⁸ a legszorosabb szálak azonban kétségtől az ország történetész-közéletéhez fűzték. Történeti látásmódjának első mélyebb rétegét is a magyar fővárosban szívta magába. Az itt kapott kezdő impulzusokra vezethető vissza, hogy a – német kultúrbefolyást vizsgáló – nagyszabású habilitációs munkájában megjelentetett „közeli Délkelet” egységes geopolitikai térségként kezelése voltaképp nem áll ellentmondásban a Kárpát-medence történeti egységét valló magyar felfogással.⁹

⁴ A kutatásaim eredményét összefoglaló monográfia: OROSZ 2014.

⁵ A legmagasabb szintű szakmai ismeretek elsajátítása mellett az ideológiai szemléletformálás terén is hasznosnak bizonyuló németországi ösztöndíjakat – a Budapesten megjelenő *Sonntagsblatt* című hetilaptól érkező tanulmányi segélynek feltüntetve – egy a weimari Németországban 1923 óta működő szervezet, a Vereinigte Stipendienfürsorge für das Auslandsdeutschtum folyósította azoknak a hazai német ifjaknak, akiket „népi megbízhatóságuk” alapján válogattak ki. Vö. TILKOVSKY 1980. 216.

⁶ Az intézmény történetéről lásd: VALJAVEC 1956.; NEHRING 1990.; SEEWANN 2004.; TEGELER 2008.; OROSZ 2014. 52–65., 120–129.

⁷ OROSZ 2001.

⁸ Az erre vonatkozó, különböző bontásokban rendszerezett statisztikai kimutatás: OROSZ 2014. 327–404.

⁹ A munka – VALJAVEC 1940. – „közeli délkelet” alatt a történeti Magyarországot értette, s tematikájában majdnem kizárólag ennek (a XVIII. század végéig vizsgált) viszonyaira korlátozódott. A „naher Südost” meghatározás szemléletes feloldását adja Valjavec közeli barátja, évtizedes Südost-Institutbeli munkatársa, majd nekrológírója, Karl August Fischer, a monumentális értekezés megjelenését üdvözlő levelében: „das ist eine schöne Umschreibung von Pannonien”. Fischer–Valjavec. Prága, 1940. július 17. Valjavec szerteágazó kapcsolatrendszerét bizonyító terjedelmes szolgálati levelezését (Dienstkorrespondenz) 2002 tavaszáig egykori munkahelye, a müncheni

A későbbi konfliktus csírája azonban már ekkor fölfedezhető: az őt a tudományos pályán elindító mentora, az egykori miniszter, nemzetgyűlési képviselő és a német mozgalom megkérdőjelezhetetlen tekintélyű vezéralakja, Bleyer Jakab ugyanis (aki kutatóként maga is a németységnek a magyarság felé végzett kulturális misszióját vizsgálta) már a kezdetektől felkészítette a Kárpát-medencei németek szerepére fókuszáló Valjavecet az úgynevezett kultúrlejtő-elmélet alkalmazására.¹⁰

A „völkisch” terminológiában elterjedt „Kulturgefälle” kifejezés használói Európa területén egy általános nyugat–keleti irányú kultúrlejtő meglétével modellezték a kultúrkapcsolatok terén kimutatható transzferfolyamatot, mindig hangsúlyozva, hogy természetesen Nyugat-Európa jelenti a „kultúrfennsíkot”, ahonnan a kultúrjavak a fizika törvényei szerint áramlanak az alacsonyabb kulturális nivójú területek irányába. Valjavec egyenest a „német kultúrlejtő” kifejezést alkalmazta, és a két ország közti minőségi különbség kontraszt-érzetét felnagyítandó, a „német kultúrfölény” ellenpólusaként a „magyarság kultúrpasszivitását” hangsúlyozta. Monumentális habilitációs munkája utolsó oldalán pedig konklúzióként egyenest azt állapította meg, hogy „a magyarság szellemi állása a térség többi népével szemben lényegileg abban áll, hogy továbbadja és közvetíti feléjük a német kulturális ösztönzéseket.”¹¹

A magyar történetírást ab ovo hadüzenetnek tekintette az effajta megközelítést, s a szükségesnek ítélt kemény reakciókkal lépett fel. Nem meglepő tehát, hogy a 30-as évek közepétől Valjavec már nem pusztán az ismereteit megalapozó, de immár túlhaladott korai impulzust látta a magyar történettudományban, hanem Németország harcoló tudománya (a „kämpfende Wissenschaft”)¹² képviselőjeként egyenest küldetést teljesített. Mindez látványosan tetten érhető abban, ahogy kiterjedt kapcsolatszerzésén keresztül a „divide et impera” politikáját folytatta a magyar tudósokkal

Südost-Institut őrizte, ekkor a Valjavec-hagyaték átkerült a Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BaHStA) állományába: Abteilung V. Nachlässe und Sammlungen. A következőkben hivatkozott leveleknek ez a forrása.

¹⁰ Bleyernek a kultúrlejtő-teória kapcsán Valjavecre gyakorolt hatásáról: TARNAI 1966. 235–236. Eckhardt Sándor egyik imagológiai profilú tanulmányában is előkerül a szóban forgó elmélet és Valjavec kapcsolata, mégpedig egy nyilvánvalóan Valjavecre utaló megjegyzés kíséretében: „Ez a német nyárspolgári tipizáló felfogás tehát kizárja a nemes magyart az európai kultúra közösségből. Ezzel az elképzeléssel összefügg az a mai német tudós világban is eléggé elterjedt nézet, mely szerint Magyarország csak afféle »Kulturgefälle«, melynek önálló, genuin kultúrája nincsen, mint például egy különben tárgyiasan gondolkodó fiatal német tudós a középkorról és a magyar renaissance-ról állította, hogy az csupán a német humanizmus visszfénye...” Vö. ECKHARDT 1939. 107. Azt, hogy az utalás Valjavecre vonatkozott, később nevesítve is megtaláljuk: uo. 135.

¹¹ „...die geistige Stellung des Madjarentums gegenüber den anderen Völkerschaften des Raumes zum wesentlichen gerade auch in der Weitergabe und Vermittlung deutscher kultureller Anregungen besteht.” Vö. VALJAVEC 1940. 449.

¹² A kifejezés kapcsán: HAAR 1999.

szemben, ahogy lapjában tudatosan helyt adott a magyar szakmai köröket előreláthatóan borzoló írásoknak, illetve, ahogy maga is fáradhatatlanul publikálva állta a leghevesebb tudományos támadásokat is.

Az általa fölvállalt és alkalmazott közelítésmód fogadtatását illetően nemigen voltak kétségei: „Valóban németbarát magyar tudós alig van. Amennyiben beszélhetünk ilyenekről egyáltalán, ezek egy kézen megszámolhatóak. Mindez természetesen azal van összefüggésben, hogy a felfogások terén tapasztalható ellentét erősen megnőtt a tervszerű német néptudományi munka délkeleti irányú beindulása óta. Ez nézetem szerint belátható időn belül nem is fog változni, sőt nem is változhat. Ugyanígy világos, miként reagál a magyar kutatás munkába állásunkra, s hogy ezt megkísérli ellenirányú munkával elhárítani. Amint látom a dolgokat, ebben többé-kevésbé valamennyi magyar kutató egységes nézetet vall. Még a németbarát csoport is csupán a módszere által különbözik a másik szárnytól, nem pedig egy más irányú alapvető felfogása révén.” E sorokat Valjavec 1938 nyarán írta¹³ a bécsi Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft¹⁴ egyik „völkisch” irányvonalú néprajzkutatójának, Alfred Karaseknek,¹⁵ miután az hosszas levélben informálta őt a magyar néprajztudomány prominens személyiségeinek gondos lekáderezéséről.¹⁶

¹³ Valjavec–Karasek. München, 1938. július 14.

¹⁴ A szervezethez FAHLBUSCH 1999b. Az intézményháló szélesebb kontextusához: FAHLBUSCH 1999a.

¹⁵ Alfred Karasek (1902–1970) morvaországi származású nyelvész, népmesegyűjtő, néprajzkutató, aki túlzottan szláv hangzású családnevéhez – német származásának bizonygatása végett – gyakorta hozzáillesztette édesanyja németes csengésű vezetéknévét is (Karasek-Langer). A keleti német nyelvterületek felkutatása során beutazta Volhíniát, Galíciát, Besszarábiát, Bukovinát, Dobrudzsát, ugyanakkor alaposan megismerte Magyarország teljes korábbi államterülete németiségének népi kultúráját is. Tevékeny szerepet vállalt a keleti német „népszilánkoknak” a Reich kismelt tartományaihoz való, a Volksdeutsche Mittelstelle által koordinált áttelepítésében, és e kibocsátó területek kultúrájainak módszeres kifosztásában. Gazdag hagyatékát a freiburgi Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa (IVDE) őrzi. Tevékenységéhez: KUHN 1971.; PROSSER-SCHELL 2015.

¹⁶ Karasek–Valjavec. Bécs, 1938. július 9. – Karasek tájékoztató levele alapvetően azt célozta, hogy óva intse Valjevecet a Gunda Bélával és a vele egyívású kollégáival történő kapcsolatfelvételtől. Egyebek mellett arra figyelmeztette, hogy Gunda „...éppúgy, mint Fél E[dit], Györffy [István] professzor szűkebb munkatársi köréhez és a néprajzi múzeum állományához tartozik.” Jól láthatóan „a németellenes szárny tagja, amit a magyar kutatók felé és a magyarországi németek felé is állandóan hangoztat. Az ő németellenes beállítottságára már legalább tucatnyian figyelmeztettek engem.” Mindenkör „igyekszik németellenes beállítottságát elfedni, sőt magát akár a magyarországi német népkutatás szószólójaként ábrázolni”, ugyanakkor „tudományos területen – Fél Edithez hasonlóan – annak bizonyítására törekszik, hogy a magyarországi németiség anyagi kultúrformái (viselet, épületek, háztartási eszközök, falvak szerkezete) tekintetében messzemenően alárendelődött a magyarságnak, »magyar életformákat vett fel« és »külső megjelenési formáiban elmagyarosodott«, mint ahogy a szóban forgó kutatócsoport kulcsszavai is hangzanak.” Mindezek okán (társaival együtt) Gunda „tudományos munkái nagyon kritikusan szemlélendők, s csak különleges

Egy másik, igen beszédes levélrészlet saját munkásságának recepcióját taglalja: „Azt, hogy magyar oldalról igen rosszakat mondanak rólam, magam is újra és újra észreveszem a magyar szakorgánumok barátságtalan, gyűlölködő kijelentései és torzításai alapján. Tegyük hát, ha ennek szükségét érzik, másrésztől viszont nem csodálkozhatnak, ha én ebből bizonyos következtetéseket vonok le... A politizáló tudomány a másik oldalon található; ehhez én nem süllyedek le. Azt azonban láthatóan még mindig nem tudják Magyarországon, hogy az a pszichózis, amely általánosan megnyilvánul azon külföldi tudósok ellen, akik a magyar hivatalos felfogástól elütő véleményt képviselnek, növekvő szellemi izoláltsághoz fog vezetni. Végeredményben nem az én személyemről van itt szó, még csak nem is a német kutatáshoz való viszonyról, de hasonló feszültségeknek van kitéve a szomszédos országokkal való viszony is. »Elfogultak« a szlovák tudósok, a csehek, a románok, a szerbek, »elfogultak« a francia kutatók is, amennyiben önálló véleményt engednek meg maguknak, és az angol tudósok sem kaptak sokkal jobb osztályzatot, legalábbis a múltban. Én tehát egy, talán nem túl jó, ám mindenképp igen kiterjedt társaságban találom magam... A valóság az, hogy Magyarországon a tudományos véleménykülönbségeket nagyon nem szívesen veszik, s túl kevés megértést mutatnak abban az irányban, hogy más országok kutatói másként látnak némely dolgot... Magyarországon... bizonyos körök már évtizedek óta igen intoleránsak a véleménykülönbségekkel szemben és ezzel végső soron csak saját ügyüknek tesznek rendkívül kétes szolgálatot.” Ez utóbbi gondolatokat a bécsi Collegium Hungaricum¹⁷ munkatársának, Fleischer Gyulának¹⁸ írta, már a második világháború idején.¹⁹

Pedig a fiatal kutató első szárnypróbálgatásai még igenis biztató fogadtatásra találtak. Egyetemista volt még (1930 és 1934 között, a müncheni egyetemen), amikor korai zöngéit a magyar tudomány olyan neves szakorgánumi ítélték közlésre méltónak, mint a berlini Magyar Intézet²⁰ Farkas Gyula által kiadott évkönyve, az

elővigyázattal fogadhatók”, mert meggyőződése szerint „...épp az ilyen gyakran veszélyesebb lehet, mint mondjuk a Schwartz E[lemér]-féle típus. Ő ugyanis sokkal szakszerűbben dolgozik, s támadásai jóval rejtettebbek, mint rendszerint.”

¹⁷ A CH és a Bécsi Magyar Intézet kapcsán lásd: LÁBÁN 1928.; MISKOLCZY 1962.; SCHNEIDER 1990.; UJVÁRY 2010.; UJVÁRY 2017.

¹⁸ A Szepességből (Szomolnok) származó, 1945 után Ausztriában maradó, s a bécsi tudományegyetem magántanáraként, ill. Burgenland tartomány műemlékvédelmi vezetőjeként tevékenykedő Fleischer Gyuláról (1889–1962) – aki 1926 és 1931 között a Bécsi Magyar Intézet állandó belső tagja, 1938 és 1942 között pedig a CH titkára volt. Lásd: BOGYAY 1964.; AREND 2009. 208–211. (Bőséges jegyzetapparátussal.) A CH-beli működéséről és publikációiról: UJVÁRY 1996. 191–192.; UJVÁRY 2017. 290–291.

¹⁹ Valjavec–Fleischer. München, 1942. december 3.

²⁰ A berlini egyetem Magyar Intézete kapcsán: FARKAS 1938. Lásd továbbá: SCHNEIDER 1993.; UJVÁRY 2001.; UJVÁRY 2003.; UJVÁRY 2005.; UJVÁRY 2013.

Ungarische Jahrbücher;²¹ vagy épp ennek bécsi megfelelője, az Angyal Dávid-féle *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*;²² s szintűgy az MTA budapesti periodikája, a főszerkesztőként Császár Elemér által jegyzett *Irodalomtörténeti Közlemények*.²³ Megjegyzendő, hogy számos munkáját lehozta a hazai német népiségtudomány orgánuma, a Bleyer Jakab által irányított *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, illetve a halála után ezt fölvtáltó *Neue Heimatblätter* is.²⁴

Az itt említett személyek Valjavec kapcsolati hálójának legelső magyarországi tagjai. E korai, a levelezésében már végzős egyetemista évében (1934) is nyomon követhető tudományos kontaktusai sorában rajtuk kívül említést érdemelnek olyan további tudósok is mint a Szepesség németiségének kiváló ismerői, Gréb Gyula (1881–1944) és Lám Frigyes (1881–1955), vagy épp a hazai svábság eredetének, nyelvjárásainak kiváló kutatója, Schmidt Henrik szegedi professzor. S e felsorolás kiegészíthető még a neves történész Váczy Péterrel is. Őket ifjúkori barátság fűzte össze, amit olyan tények bizonyítanak, mint a Valjavec levelezésében igen ritka tegeződés, de akár az is, hogy a magyar középkorásznak a korai magyar királyságról 1935-ben németül megjelent könyvét²⁵ (annak igen gyöngye németiségű eredeti verzióját) épp ő tette rendbe nyelvtileg.²⁶ Ám az a bizalmas, szinte már huncutkodó nyelvezet is hűen tükrözi baráti viszonyukat, ahogyan egymás közt kitárgyalták a szakmabelieket, például Váczy szavaival „Angyal papát”, esetleg Iványi Béla kollégájuk munkatempóját, mondván, „közismert dolog, hogy neki egy recenzió megírásához is a Szentlélek közbelépésére van szüksége”²⁷ stb. Ám ezen a listán, vagyis a korai – a Südost-Institutbeli munkába lépést (1935) megelőző – időszak magyarországi kontaktusai közül az igazi „nagyvad” a még elsőéves hallgatóként 1930-ban megkeresett Szekfü Gyula, aki bizonyíthatóan Valjavec legrégebbi hazai levelezőpartnerre volt. Levelezésük legizgalmasabb, 1934–36 közti szakaszát intézeti utóda, Karl Nehring kiadta.²⁸

²¹ VALJAVEC 1931a.; VALJAVEC 1931b.; VALJAVEC 1932a.; VALJAVEC 1932b.; VALJAVEC 1934a.

²² VALJAVEC 1933.

²³ VALJAVEC 1934b.

²⁴ VALJAVEC 1931c.; VALJAVEC 1931d.; VALJAVEC 1933/34.

²⁵ VÁCZY 1935.

²⁶ A kiadás előtt álló kötetet Váczy németajkú barátja „gondos kezelésére” bízta. Az átolvasás és a „hibák kigyomlálása” a müncheni egyetemista sok idejét és energiáját kötötte le, amiért is magyar barátja nem győzött köszönetet mondani neki. Váczy–Valjavec, Budapest, 1934. január 24.

²⁷ Váczy–Valjavec, Budapest, 1934. június 22. A Mályusz Elemérrel 1929-ben vívott párbajáról elhíresült Iványi Béla jog-, város- és művelődéstörténész, előbb a debreceni, majd a szegedi egyetem professzora kapcsán érdekes adalékokat közöl: HOLLÓSI 2005.

²⁸ NEHRING 1991. 1934 előtti levélváltásaik lelőhelye: Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Budapest, G 628. Szekfü-hagyaték, levelezés.

Szekfű az ifjú német pályatárs nemzeti elfogultságát nem rejtő, sarkos megállapításait ekkor még igen toleránsan kezelte. Nem feltételezett tudatos és politikai indítatású elfogultságot, hanem csupán a témaválasztásból eredő szemléletmódbeli egyoldalúságot, és ebből fakadóan bizonyos jelenségek túlértékelését. Kollégája és állandó vitapartnere, Mályusz Elemér, hozzá képest épp ellentétes nézetet vallott: ő már a fiatal Valjavecet is a feltörekvő német kultúrnacionalizmus zászlóvivőjeként értelmezte, és tevékenységét, illetve a háttérben álló „volksdeutsch” tudományosságot több cikkben is élesen támadta.²⁹ Közismert, hogy Mályusz maga is egy hasonló irányzat hazai meghonosításán fáradozott,³⁰ ily módon kritikája nem a Valjavec által követett népiségtörténeti szemléletmód egésze, hanem csupán annak a német politikát kiszolgáló válfaja ellen protestált, világossá téve, hogy a mindenben német kulturbefolyást kimutatni igyekvő „völkisch”-tudományosság leghatékonyabb ellenszere épp a hasonló módszereket felvonultató magyar népiségtörténet-írás lehetne.³¹

A 30-as évek második felére aztán épp ellenkezőjére fordult a Szekfű és Mályusz által képviselt felállás, amennyiben a német veszély valódi jelentőségét felismerő Szekfű Valjavecnek és egész irányzatának megítélése kapcsán az eddig vallott nézeteit újragondolta, majd kapcsolatukat és az 1930 óta fennálló tartalmas levelezésüket megszakította. Ő tehát végérvényesen elveszett Valjavec számára. Ezzel szemben örök riválisa, a korábbi években oly elutasítóan és harciasan viselkedő Mályusz épp ellenkező ívet járt be, hisz a továbbiakban a hazai történész-társadalom tagjai közül azon kevesek egyike lett, aki egyáltalán hajlandó volt „szóba állni”, és még a világháború éveiben is szoros tudományos kapcsolatban maradni a német tudománypolitika emblematisztikus irányzatának képviselőjével.³²

A hazai tudóstársadalom többsége nem csupán Valjavec ideológiai háttérét minősítette veszélyesnek, de a gondos figyelemmel kísért publikációit is megpróbálta ízekre szedni. E tekintetben a két világháború közötti korszakban született két legfontosabb kötetére érdemes gondolnunk, nevezetesen a doktori, illetve a habilitációs munkájára.

1934-ben készült el Münchenben Valjavec doktori disszertációja, ami a XVIII. század végén élt pozsonyi polgármester és kultúraszervező K. G. von Windisch életművét

²⁹ MÁLYUSZ 1932.; MÁLYUSZ 1934.; MÁLYUSZ 1942.

³⁰ MÁLYUSZ 1931.

³¹ Az ezredforduló magyar historiográfiai szintézise szerint „a német településtörténeti vizsgálódások hatására bizonyos mértékig németellenes élel bontakozott ki a településtörténeti és népiségtörténeti kutatás.” GUNST 2000. 241. Minderről bővebben: ERŐS 2000. 66–81.; ERŐS 2012.; ERŐS 2015. 187–188.; SOÓS 2021. 251–343.

³² Kapcsolatukat tárgyalta és levelezésület kiadta: OROSZ 2004.

dolgozta fel.³³ A művet a *Századokban* Pukánszky Béla igencsak elmarasztaló recenziója mutatta be. Pukánszky a kor egyik legelismertebb magyar germanistája volt, a hazai németiség írásbelisége és a magyar–német művelődési kapcsolatok témájában voltaképp a néhai Bleyer örököse. A bírálat lényegében az ellen emelt szót, hogy Windisch, a XVIII. század végi „hungarus”-közösségtudat és az állampatriotizmus „egyik legjellegzetesebb képviselőjét” Valjavec aktuálpolitikától átitatott megközelítése „südostdeutsch(er) Bürger”-ként és a német művelődés „előőrseként” állítja elénk. Pukánszky cáfolta az ifjú pályatárs által sugallt teóriát, miszerint a történeti magyar állam németisége – a korábban bevett Deutsch-Ungartum helyett immáron Südostdeutschtum-ként aktualizálva – német nyelvű kultúrája által az össznémetiség ügyét szolgálta volna. A recenzens véleménye szerint az, hogy a hazai németiség – és személy szerint Windisch – ha nem is magyarnak, de a magyar haza polgárának érezte magát, közelebb áll „a történelmi igazsághoz, mint ha »südostdeutsch« térbe állítjuk a pozsonyi polgármestert és ösztönszerűen felismertetjük vele, hogy a német »Volksboden« szélén mit is kellett tennie!”³⁴ Valjavec rendkívül sértődött hangvételű válaszcikkben reagált a hazai német népiségtudomány folyóiratában (melyet ekkor már a későbbi népcsoportvezető, Basch Ferenc irányított), s ebben önmagát a hagyományos utak helyett új utakat járó, ezért megrágalmazott tudósnak állítja be, miközben a magyar felet kirekesztőnek és tendenciózusnak, önmagát pedig mártírnak láttatja.³⁵

Ennél is nagyobb hullámokat vetett az 1940-ben megjelent habilitációs munka³⁶ magyarországi fogadtatása. Két tökéletesen precíz diagnózist adó ismertetésre szeretnék utalni: az egyiket Csapodi Csaba jelentette meg a *Századokban*,³⁷ a másikat pedig Kósa János az *Egyetemes Philologiai Közlönyben*.³⁸ E bírálatok egybehangzóan veszélyesnek minősítették Valjavec gondolatait, mert azokból a német politikai expanzió törekvéseinek tudományos alátámasztását vélték kiolvasni. A kritikák éle Valjavec munkáinak alapkonceptiója, a délkelet-európai német kultúrbefolyást elfogadhatatlan módon felnagyítani szándékozó törekvés ellen irányult, végeredményben egyöntetűen visszautasítva annak sugalmazását, „...mintha Magyarország kulturális befolyást csak a németektől kapott volna, s művelődése lényegében a német kultúrjakak kissé mindig megkéső átvételéből állana.”³⁹ Ezzel szemben azt tartották

³³ VALJAVEC 1936.

³⁴ PUKÁNSZKY 1937. 356.

³⁵ VALJAVEC 1938.

³⁶ VALJAVEC 1940.

³⁷ CSAPODI 1940.

³⁸ KÓSA 1941.

³⁹ CSAPODI 1940. 465.

hangsúlyozandónak, hogy „soha, a történet egyetlen századában sem szűkítette le a magyarság kulturális szemhatárát és sosem nézett kizárólag egy irányba. Éppen ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy a magyarság (talán valamilyen benne rejlő kultúrpolitikai ösztön alapján) mindig arra törekedett, hogy minél több irányban nyerjen tájékozódást, hogy minél több kultúrfolyam ömöljék a Kárpát-medencébe... A magyarság mindig okulásra kész tisztelettel tekintett a nagy németiség kulturális eredményeire, de sosem vesztette el tájékozódóképességét a világ többi kultúrái között sem. Ez az örökös, minden irányba való keresés egyik legfontosabb tényezője volt mindenkori a magyar kultúrfejlődésnek.”⁴⁰

A kritikusok a Szekfű környezetéből kiszivárgó, s ily módon a magyar történetírás hivatalosnak tekintett vonulatától érkezett félreérthetetlen elutasításnak adtak hangot, jóllehet maga Szekfű még értékelné, akár kritikus véleményt megfogalmazni sem volt hajlandó a „Kultureinfluß”- opusszal kapcsolatban.⁴¹ A fogadtatás ismeretében Valjavec nem is leplezett neheztelésének adott hangot (a korábbi évekhez képest irányában most már jóval diplomatikusabb) Mályuszhoz 1942 tavaszán írott egyik levelében: „...minden jel szerint a könyv szívélyesnek nem mondható kávéházi fecsegések tárgyává vált, és olyan emberek bősülettek fel rajta, akik egyrészt nem is olvasták a könyvet, másrészt pedig valójában nem is a szerzőt, hanem valami egészen mást kívántak célba venni.”⁴²

Ugyanezen sérelméről a már említett Fleischer Gyulának is írt, s bár leplezni igyekezett indulatát, a következmények tekintetében azonban nem hagyott kétséget: „Könyvemnek Kósa úr által készített, arcátlan hangvételű ismertetése, amelyet kevés szaktudás leng körbe, teljesen hidegen hagy. Az egész dolognak nincs már sok köze a tudományhoz, hanem tisztán politikai ügy. Magyar oldalról mindenesetre tisztában kell lenni azzal, hogy a Nagynémet Birodalom történettudománya hosszú távon egyszerűen nem fog ilyen rágalmakat eltűnni. Ma már úgy áll a helyzet, hogy magyar folyóiratoknak nem is küldök ismertetési példányokat kiadványainkból, mert számomra már egyáltalán nem számít, hogy jót írnak-e rólunk. Mindenesetre ne higgyék, hogy a németellenes uszítás részünkről hatás nélkül marad.”⁴³

Fölöttébb érdekes jelenség a Valjavec munkáinak megítélésével kapcsolatos attitűdváltás Szekfű, illetve Mályusz részéről. A 30-as évek első felében Valjavec még jó okkal apellált Szekfű iránta mutatott jóindulatára s panaszkodott el az őt Mályusz

⁴⁰ KÓSA 1941. 227–228.

⁴¹ Szekfű a szóban forgó habilitációs munka kézhezvételét (Valjavec ugyanis postázta neki) csupán egy rövid levelezőlap jelentéktelen utalásával nyugtázta. Szekfű–Valjavec, Budapest, 1940. július 16.

⁴² Valjavec–Mályusz, München, 1942. május 4.

⁴³ Valjavec–Fleischer, München, 1941. augusztus 25.

részéről érő méltánytalanságot, amelyről ő maga egyébként Váczy Pétertől szerzett tudomást.⁴⁴ „Amint azt barátilag megtudtam, Mályusz professzor leereszkedő jószággal görcső alá vette a magyarországi német kultúrbefolyásról készített munkámat.⁴⁵ »Három folyóirat« címmel egyebek mellett arról ír, hogy munkám bizonyos mértékben megghiúsítja a német és magyar tudomány között e területen kívánatos együttműködést. Ez akár teljesen hidegen is hagyna engem, minthogy Mályusz nem szakember ezen a téren. Azonban Mályusz és egynéhány követője egy idő óta örömet lelnek abban, hogy rámutassanak egyfajta német »kultúrnacionalizmus« fenyegető veszélyére... Nyilvánvaló, hogy minden országban vannak, akár még a tudósok között is, nemzeti heveskedők, akik minden adandó alkalommal túlkapaszkodásokat észlelnek a másik oldalról. Az ilyenek ítélete egyáltalán nem számít... Az általános nemzeti felindulás korát éljük manapság, ami a tudomány számára nem mindig jön jól. Kölcsönös türelem, a megértés és megbékélés óhaja; ezek a ma európai kutatójának legnemesebb kötelességei. Persze épp a történelem területén sok súrlódási felület adódik. Az egyetlen modus vivendinek az tűnik számomra, ha tiszteljük az ellentétes álláspontokat. Vannak kérdések, ahol egy magyar kutatónak egyszerűen másképp kell gondolkodnia, mint egy német tudósna, s fordítva, léteznek esetek, ahol a német oldal sohasem csatlakozhat a magyar felfogáshoz. Rontson neki ezért az egyik a másiknak? Anélkül, hogy a megkérdőjelezhetetlen valóságba vetett hitünket feladnánk, olyan felfogásbeli különbségek között találjuk magunkat, melyek az eltérő nemzeti hovatartozásból adódnak. Azt gondolom, hogy nézetemmel Ön is egyetért ebben a kérdésben.»⁴⁶

Mint a levélből kitűnik, az évtized első felében Valjavec még Mályusz szakmai kompetenciáját vonta kétségbe és intésként nyilvánvalóan neki címezte a türelmes és az ellenvéleményt is akceptálni tudó történetíró ideáltípusának megrajzolását, miközben megkérdőjelezhetetlen szakértelmű kutatóvá éppenséggel Szekfűt nyilvánította, akinek a véleményét mérvadónak lehet tekinteni.

Ezért is okoztak számára nagy örömet a Szekfűtől érkező, s a Mályusz vagy épp Pukánszky nyílt ellenségességét árnyaló vélemények. Szekfű ugyanis a Mályusz által kárhoztatott korai *Kultureinfluß*-cikksorozatra még az – óvatosan visszafogott – dicséret hangjait is megengedhetőnek tartotta: „Egyidejűleg szívből gratulálok

⁴⁴ Váczy az egyik levelében egy egész oldalon keresztül idézte Mályusz a *Századokban* megjelentett cikkének (MÁLYUSZ 1934.) az ifjú müncheni kutatóra vonatkozó állításait. Váczy–Valjavec, Budapest, 1934. április 24.

⁴⁵ E szóban forgó cikksorozat (VALJAVEC 1933/34.) előtanulmányként szolgált a majd 1940-ben napvilágot látó *Kultureinfluß*-kötethez, s a budapesti *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*ben közzéttek le folytatásokban.

⁴⁶ Valjavec–Szekfű. München, 1934. május 3.

a magyarországi német kultúrbefolyásról készített munkájához, mely valóban csaknem hihetetlen anyagismeretről tanúskodik, s minden szakember számára rengeteg újdonságot, a kapcsolatok egészen új, eddig nem látott összefüggéseit tárja fel. Sokat tanultam Öntől és különösen tetszik az a sokoldalúság, mellyel az anyagi és szellemi élet valamennyi oldalát bevonja munkájába. Az, hogy Ön – nézetem szerint – talán ott is német befolyást lát, ahol a francia és itáliai hatás tökéletesen kielégítő – különösen feltűnő ez a lovagi kultúra és Vitéz János fejlődésének ábrázolásakor –, nos, ennek alapja a vizsgálat természetében rejlik, miszerint Ön természetszerűleg a német hatásokat keresi és látja. A múltat közösen kívánjuk megismerni, ám a felismerések többé-kevésbé azon nemzeti jegyeket viselik, amelyek nációhoz a történész tartozik.”⁴⁷ Valjavec másik vitatott munkája, a doktori értekezés kapcsán pedig egyenest így nyilatkozott: „A Windisch-könyv rendkívül érdekes, fontos anyagot hoz – erre azonban bármelyik szorgalmas kutató képes. Ön azonban mesterművet alkotott az anyagból, amely hasonló munkákkal összevetve módszertanilag egyenest iskolapéldaként és mintaként szolgálhat.”⁴⁸

Nos, ehhez képest állt a feje tetejére a világ, s cserélődött fel Szekfű és Mályusz szerepköre az évtized végére. Mindez azt jelentette, hogy a „völkisch” tudományos-ságot következetesen elutasító, s eme nézetével a hivatalos magyar történettudomány csaknem egészének utat mutató Szekfűvel szemben immár a népiségtörténeti irányzatot felvállaló, sőt azt meghonosítani kívánó Mályusz lesz az új igazodási pont, aminek sokatmondó megnyilvánulása, hogy az évtized elején még megkérdőjelezett szakmai kompetenciájú Mályusz egy 40-es évek eleji Valjavec-levélben már kivívta „a magyar történeti kutatás megvesztegethetetlen személyisége” rangját.⁴⁹ Ennek háttere igen könnyen megérthető. Míg Szekfű tisztán szellemtörténeti orientációja a hagyományos német historizmus lassan háttérbe szorított, illetve ellehetetlenített képviselőivel szimpatizált, s elvi alapon (politikai aggályoktól kísérve) elutasította Valjavec irányzatának közeledését, addig Mályusz a módszertanilag ugyan rokonnak

⁴⁷ Szekfű–Valjavec, 1934. november 20.

⁴⁸ Szekfű–Valjavec. Budapest, 1936. július 2. – Érdemes egy rövid utalás erejéig megemlíteni, hogy Angyal Dávid, akivel egészen annak haláláig sikerült valóban remek (politikamentes) kapcsolatot fenntartani, sem csatlakozott a Valjavecet előbb doktori, majd habilitációs értekezése miatt a magyar történészek részéről érő támadásokhoz. A Windisch-kötetről Angyal így nyilatkozott: „Bleyer – a jobb világban – elégedett lesz vele”, s biztosította a fiatalembert, nagy szolgálatot tett a magyar kultúrtörténetnek. (Angyal–Valjavec, Bécs, 1936. június 16.) A Kultureinfluß-kötet szintén pozitív visszhangra talált Angyalnál: „Kitűnő a könyve. Gyakorta fogom olvasni és használni. Alapvető az érintett kutatásokban. Az Ön ismeretei csodálatra méltóak a speciális magyar kérdésekben. Megjegyzései mindig találóak, s rosszabb esetben igen figyelemreméltóak.” (Angyal–Valjavec, Budapest, 1941. július 31.)

⁴⁹ Valjavec–Mályusz, München, 1942. május 4.

érzett, ám politikai-ideológiai végkicsengésében tőle is mérőföldes távolságra lévő német népiségtudomány közeledését (és ezzel együtt az itthoni rokon törekvések számára adott legitimáló erejét) igenis kihasználhatónak vélte azáltal, hogy a korábban oly mereven visszautasított Valjavec közeledését elfogadta, s vele – hangsúlyozottan szakmai – kapcsolatokat ápol.

Szekfű azonban még erre sem volt hajlandó, amit már az évtized közepén Valjavec értésére is adott. A kapcsolat elhidegülésének első látványos jele az a levél, amelyben Szekfű – tisztázva kavargó érzelmeit (mint írja, „belső harcban áll”) – végképp leszámol a német történettudománnyal kapcsolatos illúzióival, és konstatálja, hogy az a jelen állapotában immár félelemmel tölti el. Hangsúlyozva, hogy műveltsége „mennyire német gyökerekből táplálkozott”, az általa mélységesen tisztelt Hermann Oncken⁵⁰ nyilvánvalóan politikai motivációjú félreállítását látva kijelenti, hogy ő a nagy német szellemtörténészek tanítványának érezvén magát „...kénytelen alapos kétségeket táplálni az iránt, hogy a minden mást félreszorító »Volkstums« tudományosság képes lesz-e a történeti múlt (és jelen) végtelen változatosságát felfogni és interpretálni. Ha nem képes, akkor igenis kár neki oly predomináns és kizárólagos helyzetet biztosítani.” Jelzi azt is, hogy tudósként és emberként „...szolidaritást érez Onckennel és másokkal, annál inkább, mert ugyanaz a sors Középeurópa dunai térségein is elérheti azon tudósokat, kik hajlani nem tudnak vagy nem akarnak többé.” Végezetül megkéri arra, hogy tekintsen el a vele való együttműködés keresésétől.⁵¹ Teszi mindezt annak ellenére, hogy a müncheni Südost-Institut Valjavec által elindított és szerkesztett lapjának nyitó évfolyamát még közreműködésével tisztelte meg, s ezáltal legitimálta azt a magyar szakmai közvélemény előtt is.⁵² A továbbiakban azonban – Valjavec gesztusainak, ajándékainak semmitmondóan udvarias levelezőlapokon való visszajelzéseitől eltekintve – elzárkózott bármilyen együttműködéstől.

Így aztán a 40-es évek elejétől Valjavec – minthogy a magyar tudományos élet túlnyomó többsége, alkalmazkodva a mérvadó személyiségek magatartásához, világossá tette számára, hogy jóformán szóba állni sem igen hajlandó vele – immár maga is félretehetőnek látta a szakmai együttműködést előmozdítani kívánó korábbi diplomatikusan udvarias hangvételét, és nyíltan kifejezésre juttatta a tevékenysége fogad-

⁵⁰ Hermann Oncken (1869–1945) történész. Heidelbergben és Berlinben tanul, ahol 1891-ben doktortól, 1898-ban habilitál. Rövid ideig vendégprofesszor Chicagóban, ezután 1906-tól tanszékvezető Gießenben, 1907-től Heidelbergben. Többször szót emel a fegyverkezési politika ellen. 1923-tól tanszékvezető Münchenben, majd 1928-tól (1935-ig, kényszeremertítéséig) Berlinben. Számos német és külföldi tudományos akadémia tagja.

⁵¹ Szekfű–Valjavec, Budapest, 1935. október 30. (A németül írt levél e két bekezdése magyar nyelvű.)

⁵² SZEKFÜ 1936.

tatásával kapcsolatban érzett sértődöttségét. Amikor például az ifjú Angyal Endre (Angyal Dávid művészettörténész fia, akivel az apjára való tekintettel igen előzeny és segítőkész kontaktust ápolt; dacára a fiatalember olykor irreális kéréseinek⁵³) recenziót kínált a Südost-Institut lapja, a *Südost-Forschungen* számára az egyik „Eckhart/dt”-testvér⁵⁴ munkájáról, Valjavec határozottan visszautasította ezt. Az okok felől aligha lehetnek kétségeink. Ekkorra ugyanis mindkét testvér felé fölöttébb hűvössé vált a viszonya. Eckhart Ferenc már korábban elvetette – mégpedig bántóan egyértelmű módon – a müncheni kolléga kontaktusteremtésre irányuló próbálkozását,⁵⁵ Eckhardt Sándor pedig az általa irányított *Egyetemes Philologiai Közlöny* németellenes irányvonala, valamint a benne lehozott, s Valjavec *Kultureinfluß*-kötetét csúnyán elmarasztaló Kósa-recenzió eredményeként lett „persona non grata” Valjavec szemében. Mindez az Angyal Endrének írt válaszban így jelenik meg: a felkínált ismertetés leközlése szóba sem jöhet, „... mivel nem látok rá okot, hogy könyve részletes méltatása által tiszteljem meg lapomban azt a szerzőt, aki személyem ellen irányuló tisztességtelen támadásokkal tett ki magáért. Nézze csak meg, kérem, az általa irányított folyóirat legutóbbi évfolyamait és vegye észre a mindenekelőtt énellem irányuló támadásokat. Meg fogja érteni, miért kényszerülök erre a magatartásra. Én képes vagyok megérteni és méltányolni a mégoly ellenkező tudományos nézeteket. Ha azonban valaki egy bizonyos néppel szembeni politikai ellenszenvét azáltal fejezi ki, hogy olyan tudósokon adja ki a mérgét, akik e néphez tartoznak, úgy egy ilyen eljárás visszaüt, és semmiképp nem maradhat büntetlenül.”⁵⁶ Nem meglepő, hogy a mindössze néhány tételből álló (pusztán formális) levelezésük során Eckhardt

⁵³ 1939 óta állt levelezésben az egyetemről épp kikerült fiatalemberrel, aki 1940 őszén előbb egy németországi ösztöndíjat, 1941 februárjában a debreceni germanisztika tanszéket szerette volna megkapni Valjavec támogatása révén. A következő évben már habilitációs nehézségeibe avatta be Valjavecet, végül pedig egy németországi magyar lektori állás ügyében kért közvetítést. Valjavec e kérést továbbította is Berlinbe, Farkas Gyulához, aki azonban 1941 decemberében – hivatkozva mind az öt Reichbeli lektorátus betöltöttségére – elutasította azt.

⁵⁴ A levélváltás során a vezetéknev -t, ill. -dt végződéseit inkonzekvens módon használták, a szövegösszefüggés alapján azonban megállapítható, hogy nem Eckhart Ferencről, hanem Eckhardt Sándorról van szó.

⁵⁵ Igen leforrázó hatású lehetett, amikor megengedte magának, hogy nyíltan Valjavec szemébe vágja, semmi olyan témával nem foglalkozik, ami a müncheni lap számára alkalmas volna. Eckhardt–Valjavec. Budapest, 1937. szeptember 25.

⁵⁶ Valjavec–Angyal. München, 1942. szeptember 29. (Kiemelések az eredetiben.) Levele végén Valjavec megnyugtatta Angyal Endrét, hogy ez az elutasítás nem az ő személye ellen irányul: a gépelt papírra kézírással rávezeti, „bezieht sich auf Franz Eckhardt [!]. Látható tehát, hogy (hibásan) Sándor helyett Ferencet titulálta az EphK szerkesztőjének, mégis beazonosítható, hogy a visszautasított recenzió Eckhardt Sándor egyik munkájáról készülhetett.

Sándor kínosan ügyelt arra, hogy kontaktusuk csupán az ügyvitel és a feltétlenül elkerülhetetlen adminisztráció (kiadványcsere) ellátására szorítkozzék.

Összegezve elmondható, hogy Valjavec (és személyén keresztül a német „völkisch” tudományosság) magyarországi kapcsolatrendszere, illetve a közeledési kísérletek fogadtatása tekintetében úgy a történettudomány, mint a többi diszciplína (néprajztudomány, nyelvtudomány, irodalomtudomány, germanisztika, művészettörténet) képviselői részéről is a félreérthetetlen visszaütés képezte az uralkodó nézetet. Ehhez képest a viszonyulás palettáját csak színezní tudták egyes – többnyire szintén szembeszéllel küzdő – tudósok (elegendő csupán Mályuszra gondolnunk) egyéni motívációi, valamint a hazai tudományos élet „völkisch” minoritásához tartozók, akik többsége ekkorra már egyenes utat talált a hazai németek megszervező Volksbund-mozgalma, vagy akár a magyar szélsőjobb irányába.

BIBLIOGRÁFIA

- ABELEIN 1968. ABELEIN, Manfred: *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme*. Westdeutscher, Köln–Opladen, 1968.
- AREND 2009. AREND, Sabine: *Studien zur deutschen kunsthistorischen „Ostforschung” im Nationalsozialismus. Die Kunsthistorischen Institute an den (Reichs-) Universitäten Breslau und Posen und ihre Protagonisten im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik*. PhD-Dissertation. Humboldt-Universität, Berlin, 2009.
- BOEHM 1932. BOEHM, Max Hildebert: *Das eigenständige Volk. Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1932.
- BOGYAY 1964. BOGYAY, Thomas von: Julius Fleischer (1889–1962). *Südost-Forschungen*, 23. (1964) 323–324.
- CSAPODI 1940. CSAPODI, Csaba: Valjavec, Fritz: Der Deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten. München, 1940. [Recenzió.] *Századok*, 76. (1942) 463–472.
- DAHLMANN 2005. DAHLMANN, Dittmar: Die deutsche Osteuropahistoriographie in der Zwischenkriegszeit. In: *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*. Hg. von DAHLMANN, Dittmar. Franz Steiner, Stuttgart, 2005. 21–36.
- DÜWELL 1976. DÜWELL, Kurt: *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente*. Böhlau, Köln–Wien, 1976.

- DÜWELL 2009. DÜWELL, Kurt: Zwischen Propaganda und Friedensarbeit – 100 Jahre Geschichte der deutschen auswärtigen Kulturpolitik. In: *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*. Hg. von MAASS, Kurt-Jürgen. Nomos, Baden-Baden, 2009. 61–111.
- ECKHARDT 1939. ECKHARDT Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: *Mi a Magyar? Szerk. SZEKFÜ Gyula. (A Magyar Szemle Könyvei 15.) Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. 87–136.*
- ERŐS 2000. ERŐS Vilmos: *A Szekefü–Mályusz vita*. Csokonai, Debrecen, 2000.
- ERŐS 2012. ERŐS Vilmos: Mályusz Elemér népiségtörténete. In: ERŐS Vilmos: *A szellemtörténettől a népiségtörténetig. Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról*. Egyetemi, Debrecen, 2012. 9–26.
- ERŐS 2015. ERŐS Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Ráció, Budapest, 2015.
- FAHLBUSCH 1994. FAHLBUSCH, Michael: „*Wo der deutsche ... ist, ist Deutschland!*”: Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933. Brockmeyer, Bochum, 1994.
- FAHLBUSCH 1999a. FAHLBUSCH, Michael: *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*. Nomos, Baden-Baden, 1999.
- FAHLBUSCH 1999b. FAHLBUSCH, Michael: Die „Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft”. Politische Beratung und NS-Volkstumspolitik. In: *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Hg. von SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard. Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999. 241–264.
- FAHLBUSCH – HAAR 2010. *Völkische Wissenschaften und Politikberatung im 20. Jahrhundert. Expertise und „Neuordnung“ Europa*. Hg. von FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo. Schöningh, Paderborn, 2010.
- FARKAS 1938. FARKAS Gyula: Deutsch–ungarische wissenschaftliche Beziehungen. Das Ungarische Institut der Universität Berlin. In: *Die südosteuropäischen Staaten in Einzeldarstellungen. Das Königreich Ungarn*. Hg. von THIERFELDER, Franz – MEINER, Felix. Noske, Leipzig, 1938. 212–221.
- GUNST 2000. GUNST Péter: *A magyar történetírás története*. Csokonai, Debrecen, 2000.
- HAAR 1999. HAAR, Ingo: „Kämpfende Wissenschaft”. Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In: *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Hg. von SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard. Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999. 215–240.
- HAAR 2000. HAAR, Ingo: *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2000.

- HOLLÓSI 2005. HOLLÓSI Gábor: A római jog, a jogtörténet és az egyházjog oktatásának 34 éve. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből I.* Szerk. HOLLÓSI Gábor. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2005. 50–58.
- ISBERT 1934. ISBERT, Otto-Albrecht: Volks- und Kulturbodenforschung in Deutschland und Ungarn. *Deutsch-Ungarische Heimatblätter*, 6. (1934) 241–256.
- KLESSMANN 1985. KLESSMANN, Christoph: Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich. In: *Wissenschaft im Dritten Reich*. Hg. von LUNDGREEN, Peter. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1985. 350–383.
- KONEN 1930/31. KONEN, Heinrich: Amtliche deutsche Politik und Kulturpolitik. *Süddeutsche Monatshefte*, 28. (1930/31) 229–234.
- KÓSA 1941. KÓSA János: Német kultúrhatás Délkelet-Európában. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 65. (1941) 214–229.
- KUHN 1971. KUHN, Walter: Alfred Karasek 1902–1970. *Zeitschrift für Ostforschung*, 20. (1971) 70–74.
- LÁBÁN 1928 LÁBÁN Antal: A bécsi Collegium Hungaricum. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928.
- MÁLYUSZ 1931. MÁLYUSZ Elemér: A népiség története. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN Bálint. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 237–268.
- MÁLYUSZ 1932. MÁLYUSZ Elemér: Az új német nacionalizmus történetírása. *Magyar Szemle*, 15. (1932) 241–253.
- MÁLYUSZ 1934. MÁLYUSZ Elemér: Három folyóirat. *Századok*, 68. (1934) 45–65.
- MÁLYUSZ 1942. MÁLYUSZ Elemér: A mai német történetfelfogás és a magyarság. In: *Az Országos Evangélikus Tanár-egyesület évkönyve az 1940–41-es évekről*. Budapest, 1942. 19–38.
- MICHELS 2005. MICHELS, Eckard: *Von der Deutschen Akademie zur Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960*. R. Oldenbourg, München, 2005.
- MISKOLCZY 1962. MISKOLCZY, Julius: Das Institut für ungarische Geschichtsforschung in Wien und seine Publikationen. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 15. (1962) 577–594.
- MORSBACH 1932. MORSBACH, Adolf: Deutsche Kulturpolitik im Ausland. In: *Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen. Gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstage*. Hg. von KONEN, H. – STEFFES, J. P. Gilde, Köln, 1932. 237–365.
- MÜHLE 1997. MÜHLE, Eduard: „Ostforschung”. Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 46. 1997/3. 317–350.

- NEHRING 1990. NEHRING, Karl: Geschichte des Südost-Instituts. In: *Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*. Hg. von NEHRING, Karl. R. Oldenbourg, München, 1990. 21–31.
- NEHRING 1991. NEHRING, Karl: Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfü Gyula 1934–1936. *Südost-Forschungen*, 50. (1991) 1–30.
- OBERKROME 1993. OBERKROME, Willi: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1993.
- OBERLÄNDER 1992. OBERLÄNDER, Erwin: Historische Osteuropaforschung im Dritten Reich. Ein Bericht zum Forschungsstand. In: *Geschichte Ost-europas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990*. Hg. von OBERLÄNDER, Erwin. Franz Steiner, Stuttgart, 1992. 12–30.
- OROSZ 2001. OROSZ László: Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. *Századok*, 135. 2001/3. 635–647.
- OROSZ 2004. OROSZ László: A két világháború közötti német „délkelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához: Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése, 1–2. *Levéltári Közlemények*, 75. 2004/1. 105–137. és 2004/2. 117–154.
- OROSZ 2014. OROSZ László: *Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*. Ráció, Budapest, 2014.
- OROSZ 2023. OROSZ László: „...a német nép hivatása keleti szomszédjai civilizálásában rejlik.” A német „völkisch” tudományosság Köztes-Európa képe – különös tekintettel a müncheni Südost-Institut korai időszakára. In: *VERITAS Évkönyv 2022. Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*, Budapest, 2023. 238–262.
- PENCK 1925. PENCK, Albrecht: Deutscher Volks- und Kulturboden. In: *Volk unter Völkern*. Hg. von K. C. von LOESCH. (Bücher des Deutschtums 1.) Hirt, Breslau, 1926. 62–73.
- PROSSER-SCHELL 2015. PROSSER-SCHELL, Michael: Forschungen und Forschungsmöglichkeiten mit dem Nachlass Karasek im IVDE Freiburg. Neuere Ergebnisse und Befunde. In: *Zugänge. Volkskundliche Archiv-Forschung zu den Deutschen im und aus dem östlichen Europa*. Hg. von RETTERATH, Hans-Werner. Waxmann, Münster, 2015. 159–193.
- PUKÁNSZKY 1937. PUKÁNSZKY Béla: Valjavec, Fritz: Karl Gottlieb von Windisch (1725–1793). Das Lebensbild eines südostdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit, München, 1936. [Recenzió.] *Századok*, 71. (1937) 354–356.

- SCHNEIDER 1990. SCHNEIDER Márta: Magyar kulturális intézetek Bécsben a két világháború között. A Bécsi Magyar Történeti Intézet és a Collegium Hungaricum. *Magyarságkutatás 1989. A magyarságkutató Intézet évkönyve*. Budapest, 1990. 205–216.
- SCHNEIDER 1993. SCHNEIDER Márta: A berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum. *Hungarológia*, 2. (1993) 4–35.
- SEEWANN 2004. SEEWANN, Gerhard: Das Südost-Institut 1930–1960. In: *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. Hg. von BEER, Mathias – SEEWANN, Gerhard. R. Oldenbourg, München, 2004. 49–92.
- SOÓS 2021. MÁLYUSZ Elemér – *Visszaemlékezések*. Szerk., sajtó alá rendezte Soós István. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2021.
- SZEKFÜ 1936. SZEKFÜ Gyula: Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter. *Südostdeutsche Forschungen*, 1. (1936) 16–26.
- TARNAI 1966. TARNAI Andor: Fritz Valjavec és a magyar irodalom. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70. 1966/1–2. 233–240.
- TEGELER 2008. TEGELER, Tillmann: Ein Weckruf, der fast verhallte. Das behäbige „Wiederaanlaufen“ des Südost-Instituts nach 1945. In: *Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive*. Hg. von BOECKH, Katrin – SMOLORZ, Roman. Stadtarchiv, Regensburg, 2008. 46–57.
- TILKOVSKY 1980. TILKOVSKY Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. *Századok*, 114. 1980/2. 201–228.
- TROMMLER 2014. TROMMLER, Frank: *Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert*. Böhlau, Köln, 2014.
- UJVÁRY 1996. UJVÁRY Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet*. GyMSML Győri Levéltára, Győr, 1996.
- UJVÁRY 2001. UJVÁRY Gábor: „Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel”. A berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum története (1924–1944). In: *Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok 1867–2001*. Szerk. UJVÁRY Gábor – PRÖHLE Gergely. Corvina, Budapest, 2001. 79–102.
- UJVÁRY 2003. UJVÁRY Gábor: A magyar tudomány otthona Berlinben: a berlini egyetem Magyar Intézete és könyvtára, 1916–1945. In: *Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*. Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, 2003. 363–377.

- UJVÁRY 2005. UJVÁRY Gábor: A (nagy)német tanársegédek esete a magyar tudománnyal. Otto Albrecht Isbert, Helmut Klocke és a berlini Magyar Intézet. In: *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Szerk. STEINERT Ágota. Kortárs, Budapest, 2005. 327–340.
- UJVÁRY 2010. UJVÁRY Gábor: A tudós Magyarország Bécsben. Magyar tudományos intézetek a császárvárosban, 1920–1945. In: UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció, Budapest, 2010. 175–211.
- UJVÁRY 2013. UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanzsékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. kötet: az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek*. Ráció, Budapest, 2013.
- UJVÁRY 2017. UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanzsékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. II. kötet: Bécs és a magyar kulturális külpolitika*. Ráció, Budapest, 2017.
- VÁCZY 1935. VÁCZY Péter: *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*. Danubia, Pécs, 1935.
- VALJAVEC 1931a. VALJAVEC, Fritz: Die Bethlenbiographie Julius Szekfűs. *Ungarische Jahrbücher*, 11. (1931) 119–122.
- VALJAVEC 1931b. VALJAVEC, Fritz: Die neuen Wege der ungarischen Geschichtsschreibung. *Ungarische Jahrbücher*, 11. (1931) 424–428.
- VALJAVEC 1931c. VALJAVEC, Fritz: Zwei Briefe von G. H. Pertz an Stefan Horvát. *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter*, 3. (1931) 63–66.
- VALJAVEC 1931d. VALJAVEC, Fritz: Ein Brief Schlözers an Gyarmathi über die ungarische Sprachvergleichung. *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter*, 3. (1931) 333–337.
- VALJAVEC 1932a. VALJAVEC, Fritz: Ungarische Geschichte des 18. Jahrhunderts in neuer Schau. *Ungarische Jahrbücher*, 12. (1932) 117–122.
- VALJAVEC 1932b. VALJAVEC, Fritz: Zu den Richtlinien der ungarischen Aufklärungsforschung. *Ungarische Jahrbücher*, 12. (1932) 215–234.
- VALJAVEC 1933. VALJAVEC, Fritz: Briefe deutscher Gelehrter und Schriftsteller an Ludwig Schedius. In: *A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 3. (1933) 258–302.
- VALJAVEC 1933/34. VALJAVEC, Fritz: Der deutsche Kultureinfluß in Ungarn, 1–4. *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, 5. (1933) 5–22.; 6. (1934) 35–77.; illetve *Neue Heimatblätter*, 1. (1935/36) 8–22., 126–140.
- VALJAVEC 1934a. VALJAVEC, Fritz: Das neue ungarische Geschichtsbild. *Ungarische Jahrbücher*, 14. (1934) 244–249.

- VALJAVEC 1934b. VALJAVEC, Fritz: Magyar írók levelei Gróf Széchenyi Ferenchez, 1–3. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 44. 1934/2. 181–192.; 1934/3. 307–312.; 1934/4. 387–396.
- VALJAVEC 1936. VALJAVEC, Fritz: *Karl Gottlieb von Windisch (1725–1793). Das Lebensbild eines südostdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit*. Max Schick, München, 1936.
- VALJAVEC 1938. VALJAVEC, Fritz: Tendenz und Kritik. Bemerkungen zu einer Buchbesprechung. *Neue Heimatblätter*, 3. 1938/1–2. 125–131.
- VALJAVEC 1940. VALJAVEC, Fritz: *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*. Max Schick, München, 1940.
- VALJAVEC 1956. VALJAVEC, Fritz: Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. *Südost-Forschungen*, 15. (1956) 1–4.
- VOLZ 1926. *Der ostdeutsche Volksboden*. Hg. von VOLZ, Wilhelm. Hirt, Breslau, 1926.
- ZERNACK 1981. ZERNACK, Klaus: Bemerkungen zur Geschichte und gegenwärtigen Lage der Osteuropahistorie in Deutschland. In: *Entwicklungslinien und Schwerpunkte der westlichen Osteuropahistorie*. Hg. von STÖKL, Günther. Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, Stuttgart, 1981. 83–105.

LÁSZLÓ OROSZ

“...OPPOSING VIEWS HAVE SIGNIFICANTLY INCREASED SINCE
SYSTEMIC GERMAN ETHNOLOGICAL WORK BEGAN IN THE
SOUTHEAST.”

*How German Völkisch Science Was Received in Hungary:
the Example of Fritz Valjavec*

(Resümee)

The study examines the rise and reception of German *völkisch* science over the course of the Interwar Era in Hungary through Fritz Valjavec's endeavors. During this period, German historiography increasingly served political and ideological goals, especially with respect to the eastern and southeastern regions of Europe, where it was utilized as a tool of German cultural expansion. Through newly formulated concepts such as *Volksboden* and *Kulturboden*, German researchers were keen on challenging the national historical concepts of the region by (over)emphasizing German cultural influence in their lines of reasoning.

The most important figure of these efforts in Hungary was Fritz Valjavec, who had been raised in Budapest after the First World War. Blessed with excellent language skills, he received a scholarship to the University of Munich by virtue of his strong sense of German identity and eventually settled in the city. As an emblematic figure at the Südost-Institut and as editor of the periodical *Südost-Forschungen*, Valjavec played a decisive role in institutionalizing the *völkisch* mindset in scientific research. He successfully built a wide network of contacts and relationships in Hungary and corresponded with the most distinguished figures in numerous disciplines.

Since his research did not contest the historical unity of the Carpathian Basin, distinguished Hungarian experts initially welcomed his findings; however, as his political motives became clearer over time, both his work and he himself were generally dismissed. We may consider the application of the *kultúrlejtő-elmélet* (Theory of Cultural Slope) as a central tenet of his research, which argues that education and cultivation flow from culturally-richer Western European regions downwards to Eastern European regions in accordance with the general laws of physics. Valjavec's analysis expressly documented one-way flow of German cultural resources, which had the effect of reinforcing German cultural dominance.

On the one hand, the study presents how the profession received Valjavec's most significant works and his critics' scientific argumentation. On the other hand, the

study details the political distrust that the Hungarian scientific community felt towards Valjavec, paying special attention to two historians, Gyula Szekfű and Elemér Mályusz, whose respective attitudes towards Valjavec diverged and moved in opposite directions. Among the sources utilized by the study, Valjavec's surviving official correspondence plays an important role, vividly illustrating the reception and tone that encompassed him and his endeavors. Likewise, the letters reveal the Munich scientist's attitude – initially arrogance, later indignation – to the united stance taken against him by the Hungarian scientific community.

The study concludes that German *völkisch* historiography was generally dismissed in Hungary. Driven by personal motivation, some scientists cultivated relations with Valjavec and what he represented, but Hungarian historiography as a whole robustly resisted scientific narratives that reinforced German expansionist goals.

„...DIE GEGENSÄTZLICHKEIT DER AUFFASSUNGEN HAT SEIT
DEM PLANMÄSSIGEREN ANSATZ DEUTSCHEN
VOLKSWISSENSCHAFTLICHEN ARBEITENS IM SÜDOSTEN
STARK ZUGENOMMEN.”

*Zur Aufnahme der deutschen „völkischen” Wissenschaft in Ungarn:
am Beispiel von Fritz Valjavec*

Die Studie untersucht das Erscheinen und die Rezeption der deutschen „völkischen” Wissenschaft der Zwischenkriegszeit in Ungarn durch die Tätigkeit von Fritz Valjavec. Die deutsche Geschichtswissenschaft stand in dieser Epoche immer mehr im Dienst politischer und ideologischer Ziele, vor allem in Bezug auf die östliche und südöstliche Region Europas, wo sie als Mittel der deutschen kulturellen Expansion benutzt wurde. Deutsche Forscher waren bemüht, die nationalen historischen Konzeptionen der Region anhand der neu kreierten Begriffe wie „Volksboden” und „Kulturboden” in Frage zu stellen, wobei der kulturelle Einfluss der Deutschen in ihrer Argumentation (über)betont wurde.

Was Ungarn betrifft, war die wichtigste Gestalt dieser Bestrebungen der Banater Deutsche Fritz Valjavec, der nach dem Ersten Weltkrieg in Budapest seine Schuljahre verbrachte, daher über ausgezeichnete Sprachkenntnisse verfügte und wegen seiner ausgeprägten deutschen Identität ein Stipendium von der Universität München erwarb. Er ließ sich in München nieder und spielte als emblematische Persönlichkeit des Südost-Instituts und als Redakteur der Periodik *Südost-Forschungen* eine entscheidende Rolle bei der Institutionalisierung der „völkischen” Richtung der wissenschaftlichen Forschungen. Es gelang ihm, ein ziemlich ausgedehntes Netzwerk von Beziehungen in Ungarn auszubauen: Er stand mit den hervorragendsten Vertretern zahlreicher Disziplinen im Briefwechsel.

Von seinen Forschungen wurde die historische Einheit des Karpaten-Beckens keinesfalls bestritten, daher wurden sie anfangs sogar seitens maßgebender ungarischer Experten positiv aufgenommen; nachdem man jedoch seine politischen Motivationen erkannt hatte, wurden sein Schaffen und auch seine Person allgemein abgelehnt. Als zentrales Element seiner Forschungen können wir die Anwendung der „Kulturgefälle-Theorie” betrachten, wonach Bildung aus Westeuropas Gebieten mit höherem Kulturniveau nach den allgemeinen Gesetzmäßigkeiten der Physik in Richtung

östliche Regionen strömt. Die Untersuchungen von Valjavec dokumentierten diese Strömung deutscher Kulturgüter ausschließlich in eine Richtung und untermauerten dadurch die deutsche kulturelle Überlegenheit.

Die Studie geht einerseits auf die fachliche Aufnahme der wichtigsten Arbeiten von Valjavec und auf die wissenschaftliche Argumentation der Kritiken ein, andererseits schildert sie das politische Misstrauen der ungarischen Wissenschaftler-Gemeinschaft gegenüber dem Autor. Dabei wird besonderes Augenmerk auf die Haltung der beiden Historiker Gyula Szekfű und Elemér Mályusz gelegt, deren Einstellung zu Valjavec zwei völlig entgegengesetzte Charaktere zeigte. Unter den verwendeten Quellen kommt der erhalten gebliebenen Dienstkorespondenz Valjavec eine wichtige Rolle zu; die Rezeption und der Ton, die seine Person und seine Bemühungen kennzeichneten, werden plastisch illustriert. Ferner kommt auch die anfangs überhebliche, später bereits beleidigte Attitüde zum Ausdruck, mit welcher der Münchner Wissenschaftler auf die gegen ihn geschmiedete Einheitsfront der ungarischen Wissenschaft reagierte.

Laut Schlussfolgerung der Studie traf die deutsche „völkische“ Geschichtsschreibung in Ungarn generell auf Ablehnung. Einzelne Gelehrte pflegten zwar aufgrund ihrer individuellen Motivationen Kontakt mit Valjavec, die ungarische Geschichtswissenschaft leistete den wissenschaftlichen Narrativen, die die deutschen Expansionsziele unterstützten, jedoch entschiedenen Widerstand.